

Úsvit mrtvých. Socialistický realismus a baladičnost

VÍT SCHMARC, Ústav pro českou literaturu AV ČR v.v.i., Praha

SCHMARC, V.: Dawn of the Dead. Socialist Realism And The Balladic Mode

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 6, p. 498 – 508.

The study deals with the ballad as a genre in the official poetry of the peak period of Czech Stalinism (1948 – 1954). It juxtaposes the basic definition of the folk ballad with the contemporary concepts of folkiness, order and death, it examines the social ballad in the context of the Stalinist interpretation of literary history and in addition to that it draws attention to possible uses of the cantastoria as a tool of political campaign and mocking old order followers. The writer uses a corpus of contemporary poems to demonstrate the new life of the ballad as a tool of heroicizing the war heroes and demonizing the “Imperialist war provocateurs”, and also the unintentional transition of the balladic stories into the common “literary life”. The offered statements about the collision between the traditional interpretation and the ideological outline of the genre and the new concepts try to look into the relation between the contemporary official poetry and the tradition, the mechanism of adopting old schemes, transforming them and adding new contents to them.

Key words: ballad, Socialist Realism, ideology, Stalinism

Prolog: Černý organtýn

V pondělí 12. 11. 1951 vyskočil z okna svého bytu na Výtoni básník Konstantin Biebl. Ještě tentýž den těsně před půlnocí umírá v nemocnici Na Františku na mnohačetná zranění.¹ Ačkoli první zprávy mylně hovoří o smrti následkem vážné choroby, před autory nekrologů a smutečních básní vyvstává nutnost vyrovnat se s podobou smrti „hrdiny“, která v sémiotickém univerzu první poloviny padesátých let nemá adekvátní prostředky vyjádření.

Odchod klasika si v dobové reflexi obvykle vyžádal tradiční repertoár motivů, jež operují s atributem světla jako nehasnoucí moudrosti, vitality, nezávislosti na fyzickém těle, které sice tento svět opouští, ale symbolická hodnota jeho obyvatele i nadále přežívá. Další typický atribut, který se světlem úzce souvisí, je věčné mládí, ono metaforizované pojetí času nikoli jako cyklické pouti „od kolébky po rakev“, ale polopřímky hrdě napřené k horizontu budoucího spravedlivějšího světa, jehož se zemřelý stává součástí.

Bieblův dobrovolný a dohady opředený skon však v některých ohlasových básních evokuje baladické motivické konstanty, nejvýrazněji pak v podobě Nezvalova přirovnání ke štané lani, která se stane obětí fantomatických krutých lovců:

¹ NEZVAL, Vítězslav – BIEBL, Konstantin: *Bojím se jít domů, že uvidím kožené kabáty na schodech*. Ed. D. Voda, M. Blahynka. Olomouc : Burian a Tichák, 2011, s. 53 – 55.

*„Ach, Kosťo, škoda, věčná škoda,
žeš šel jak laň na jejich hon,
žeš neřek, jaký červ tě hlodá,
žeš nezved prostě telefon.“²*

Podobně expresivní motiv fatální štvance a brutální duchovní vraždy čistého a bezbranného pěvce rozvinul ve své „zádušní“ básni Jiří Taufer:

*„Tvůj mučitel neměl srdce, ale nerost.
Ne dýkou, ne revolverem do tebe sta ran dal,
Ti, co tě uštvali, nebyli caballero,
ale banda.“³*

Tyto konfigurace zdůrazňující záludnost a fatálnost smrti „soudruha“ řadí Konstantina Biebla spíše do panteonu válečných hrdinů, kteří se obětovali pro řád, jemuž věřili, než do panteonu poválečných nebožtíků, kteří odcházeli na onen svět v plném květu a provázeni jasným světlem. Můžeme snad opatrně hovořit o tom, že zatímco Neumann, Nejedlý, ale později i Gottwald či Stalin opouštěli fyzickou existenci vyprovázeni dojatými ódami a ujištěními o nesmrtelnosti, Biebl odcházel jako hrdina balady – uštvaný a zničený.

Balada – umění nemožného

Otázka po tom, jakou pozici měla balada jakožto tradiční básnický útvar v poezii vrcholného stalinismu, svádí k prvotní teoretické spekulaci založené na několikrát načrtuté sémiotickém mapě dobové poezie s jejími existenciálními konstantami.⁴ Tato studie tak slouží jako teze nabídnutá do debaty podložená dílčími pozorováními na omezeném korpusu básnických textů.⁵

V jakém ohledu může balada konvenovat české poezii po roce 1948? Předně, je to žánr lidový, spjatý s anti-elitářstvím i tvorbou autorů, kteří v budovaném řádu zaujímají či mají zaujmout výlučná místa (Rudolf Mayer, Jan Neruda, Petr Bezruč, Jiří Wolker). Její vývoj je pevně spjatý též s tématy sociálními, s proletářským soucitem. Ačkoli se shodují klíčové pojmy (lidovost, sociální zakotvení), podívejme se blíže na jejich obsahy.

² *Lidové noviny*, 20. 11. 1951.

³ *Nový život*, 20. 1. 1952.

⁴ Nejkomplexněji viz Macurův sémiotický rozbor budovatelské kultury ve Šťastném věku (MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Ed. K. Kouba, V. Schmarc. Praha : Academia, 2009, s. 14 – 165), dále viz též KOUBA, Karel: *Mytologizace v umění socialistického realizmu*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=61>, 2007 a SCHMARC, Vít: *Zem ocele a lyrické subjekty a ideologie v kultuře českého stalinizmu*. Praha : FF UK, 2011 disertační práce).

⁵ Kromě citovaných textů vycházel autor především z excerptce knih poezie účastníků akce *Pracující do literatury*, sbírek básníků debutujících v letech 1948 – 1953 (Milan Kundera, Pavel Kohout, Jiří Ostaš, Karel Šiktanc, Miroslav Červenka) a básnických knih převedených do elektronické podoby v rámci www.sorela.cz.

Konec přízraků

Balada jako žánr lidový odkazuje ke korpusu mýtů a pověr, které přežívaly v ústním i písemném zakotvení a zpřítomňovaly archetypální rámce, jimiž byl ohraničen lidský život v kontaktu s mystériem přírodního i božího řádu. Naproti tomu „nová“ lidovost postulovaná např. přednáškami a koncepcemi A. A. Ždanova či Z. Nejedlého operuje spíše s kategorií spontaneity, která se v lidovém živlu ukrývá – tedy potenciálu prozít, postavit se na správnou stranu dějinného vývoje.

Pověry a lidové mýty jsou žádoucí jen potud, pokud korespondují s novou mytologií a slouží k označení a zesměšnění třídních nepřátel. Jde tedy o selektivní korpus, který může být přetvořen v nový mýtus. Jakékoli formy tmářství, víry v přírodní řád či boží prozřetelnost, jsou naopak v této nové lidovosti postaveny před neúprosný a výsměšný soud ideologicky podmíněného „rozumu“. Kdo se křížuje před traktory, zaklíná se moudrostí kořenářek a lidových léčitelů (pohrdaje vymoženostmi vědy a techniky ve službách socialismu), je odsouzen k pohrdání a zapomnění (viditelný je tento proces přepisování tradičních pověr především v dobovém vesnickém dramatu, ale i v žánru filmové veselohry⁶).

Obavy ze světa kolem, strach z křehkosti bytí, neúprosnost zákona vyššího než je ten lidský, pochmurná výhrůžnost přírody a cizost nadpřirozených sil, to vše se ocitá na periférii zájmu. Naopak, svět se stává radostným a otevřeným místem, karnevalem roztočivých antropomorfizací, v němž věci ožívají a staví se po bok budujícího a nově žijícího člověka – z toho důvodu nad baladou v padesátých letech vítězí „sousední“ lidový žánr; romance, skrze níž lze artikulovat optimismus, láskyplnost a všechna bizarní vzplanutí k předmětům práce jako jsou traktory, soustruhy, frézy apod.

Není a nebude smrti

Zásadním konfliktním bodem ontologického pojetí světa, který jsem naznačil již v předchozí části, je vztah života a smrti. Klasická lidová balada často operuje s výhrůžným setkáním křehkého lidského bytí a sousedícího řádu, který bez milosti trestá jakékoli překročení. Nezná slitování, neslevuje ze svých zákonů a odhaluje nicotnost a zranitelnost lidského života, zároveň však i majestát a imperativ přirozeného pořádku, který netoleruje jakákoli narušení.

Z našeho zpětného pohledu se tento princip „nulové tolerance k excesům“ může blížít pojetí totalitní moci, která lpí na svých nesmyslných a limitujících zákonech a bezohledně trestá jakékoli jejich porušení. Pokud však přijmeme perspektivu dobové oficiální kultury a mytologie, nalezneme princip formulovaný zcela protichůdně. Základním stratifikujícím prvkem dobové společnosti je všemi dostupnými prostředky vštěpovaná víra v genialitu vůdce, garanta soudržnosti i řádu a smysluplnosti reality. Toto vyzývání bodu geniality, pronikavosti a vševědoucnosti evokuje psychoanalytický princip velkého Druhého, jehož strukturace je na hony vzdálena strohému osudovému principu např. Erbenových balad.

⁶ Viz SCHMARC, Vít: V nespolehlivém prostoru. Hry s vesnickou tematikou v sešitech Divadelní žatvy. In: *Divadelní revue*, 2007, roč. 18, č. 4, s. 40 – 57.

Velký Druhý se neprezentuje jako děsivý, bezohledný a cizorodý soused, bytost přináležející k jinému řádu. Vystupuje jako dobrotivý blízký, všudypřítomný, laskavý, chápající, zčásti velmi lidský, svou lidskostí se však nekonečně odlišující – to, že při své zodpovědnosti, moci a prozíravosti dokáže ještě zůstat člověkem, pouze posiluje jeho status nadřazený běžným smrtelným bytostem. Zatímco velký Druhý tradiční balady trestá přestupky, velký Druhý stalinismu je zahradník, hospodář, rozvážný a milující otec. A jím zastupovaný řád nemá být hrozivý svým odstupem a jasně vedenou hranicí, nýbrž má splývat s všední existencí, tvořit její ritualizovanou náplň a propůjčovat jí jasný existenciální smysl.

Nejde tedy o ztělesnění fobií a traumat, které z každodennosti vytěsňujeme, zdůraznění neustále přítomné konečnosti. Naopak, tento princip garantuje, že smrt jako taková je minimalizována coby moment transgrese hmotných věcí do roviny symbolické, v níž se nutně ohraničený pozemský čas vlévá do neohraničenosti času mytického. Mrtvé tělo „souvěrece“ se mění na symbolickou energii, která splývá s mocí a autoritou velkého Druhého. Lidská existence tak vlivem jeho blahodárného působení není torzovitá, nýbrž směřuje k plnosti kolektivního začlenění, přechodu k vyšší formě bytí.⁷

Poezie pak má být oslavou, demiurgickým skutkem, ztotožněním já a my, nikoli objektivizovaným líčením zmaru a gnómičtím varováním. Jediný řád, před nímž je třeba mít se na pozoru, je řád dominantní ideologie, který je natolik vágně definovaný, aby zamezil snahám vystoupit z velmi konzervativního motivického i ontologického vymezení světa.

V pozici hrdinů „lidové balady“ se tak reálně ocitají básníci, kteří tento rigidně vystupující, ale nejasně ohraničený řád vědomě překračují a narušují – ať už rezignací na jeho vyžadované konstanty (ústup do intimity já), zdůrazňováním řádu jiného (katoličtí básníci) či heretickým přejímáním dobových emblémů a schémat a jejich nepatřičným juxtaponováním a rámováním (autoři edice Půlnoc). Z tohoto pohledu je převážně nebaladická literatura padesátých let plná žitých baladických příběhů. Její oficiální odnož se však baladickému pojetí světa přirozeně vzpírá.

Je a bude, jak nebylo

Není jisté náhodné, že když jsem výše prováděl selektivní výčet uznávaných autorů balad, všichni jmenovaní přínáleželi k tvůrcům balady sociální, tedy balady, která akcentuje střet dvou hierarchicky vzdálených řádů – řádu proletářského a řádu vykořisťujícího (kapitalistického, buržoazního). Obraz dvou zápolících vrstev, z nichž jedna je odsouzena existovat v porobě, hladu, špíně a druhá z jejich utrpení a dřiny bezskrupulózně těží, do značné míry po roce 1945 vstupoval i do příběhu literárních dějin, aby se posléze stal oficiálním výkladem.

V textech Ladislava Štolla či Jiřího Hájka⁸ tak nalezneme explicitní výklady vývoje poezie jako zápolení potencionálně uvědomělých autorů, jimž se do cesty staví nelítostný

⁷ Důkazem toho může být i jedna z nemnohých „tragických“ balad – Nezvalova Balada o smrti matky ze sbírky *Křídla* (Praha : Československý spisovatel, 1952, s. 73 – 82), která operuje s dialogickou formou, vyhrocenou eliptičností i tragickým motivem umírání a smrti, v samém závěru je však povznáší na úroveň univerzálního symbolu naděje, který vítězí nad beznadějí (zde velmi konkrétní) smrtí.

⁸ ŠTOLL, Ladislav: *Třicet let za českou socialistickou poezií*. Praha : Orbis, 1950; HÁJEK, Jiří: *Tvář generace*. In: *Z dějin českého myšlení o literatuře I*. Ed. M. Příbáň. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 357 – 363.

a nespravedlivý řád kapitalismu, svádí je na scestí, zamezuje jejich ideovému prozření a do-
sažení poetického modelu „angažovaného tvůrce ve věci socialismu“ (jako Halase, Seiferta
či Nezvala) nebo spoluzodpovídá za jejich předčasnou smrt (Štoll takto konstruuje wolke-
rovský mýtus). Sociální balada se tak stává oficiálním rastrov dějin poezie, a to včetně bo-
jového horizontu, v němž jsou křivdy napraveny a oběti zúročeny.

V samotné poezii po roce 1948 však sociální balada logicky hledá místo jen obtížně. Změna společenského paradigmatu a zdůrazňování faktu, že nastolováním socialismu dochází k zániku všech nespravedlivých přežitků řádu starého, odsouvá tradiční motivic-
ké konfigurace balady sociální (hlad, utrpení, dřina, ponížení) na rovinu pamětnických
vzpomínek. To vše sugeruje „neaktuálnost“ žánru. Především básníci starší generace při-
jímají role pamětníků a líčí těm, kteří nezažili porobu První republiky, těžkosti dělnické
existence, které se v socialistické republice jeví spíše jako neuvěřitelné zkazky (alespoň
tak je básnický subjekt stylizuje).

Figura „je a bude, jako nebylo“, dává prostor k uplatnění starší sociální balady jako
tradičního žánru české poezie i v nově vytvářeném kánonu poezie. V roce 1950 tak vychá-
zejí sebrané básně průkopníka tohoto sub-žánru a téměř zapomenutého pozdně romantické-
ho autora Rudolfa Mayera (autora balady V poledne). V Nerudově tvorbě je akcentována
především společensko-kritická aktuálnost. Básně Jiřího Wolkerova patří ke konstantám ritua-
lizovaného veřejného prostoru, její zjitřené dojetí, soucitnost a dětsky otevřená perspektiva
doznívají např. v tvorbě Konstantina Biebla v podobě dojetí nad sociálně vyčleněnými
a chudobou dělníků (Nezaměstnaný, Dítě první republiky, Žebrák a růže), ale projevují se
i v tvorbě debutantů, jimž je Wolker dáván za příklad (např. Jiřího Ostaše⁹). Oblíbě se těší
i balada bezručovská, přičemž jeho titánská stylizace subjektu – pěvce porobeného lidu,
typizovaného hlasu kolektivu – ovlivňuje i modelový subjekt socialistické poezie, který
vystupuje jako nesmiřitelný a monumentální hlas „my“.

Balada – umění možného

Po vymezení bodů, v nichž balada lidová a sociální kolidují svým obrazem světa se
sémiotikou oficiální kultury raných padesátých let, se zaměříme na nalezené balady a prv-
ky baladičnosti v poezii mezi lety 1948 a 1954. Zjistíme, do jaké míry korespondují, či
kolidují s předem načrtnutými tezemi. Kde tedy v básnictví oficiálně akceptovaných au-
torů nacházíme přiznaný i nepřiznaný vliv baladičnosti?

Válečný heroismus

První oblastí, kde se s baladickým obrazem fatálního sousedství života a smrti, tragic-
kého skonu hrdinů, komorních příběhů s existenčními zvraty i emotivní, zhuštěnou, eliptic-
kou a „vprostřed dění“ situovanou formou setkáváme, jsou rozhodně básně reflektující skon-
čenou válku. Básně věnované zemřelým soudruhům pracují obvykle s kontrastem mladistvého,
vitálního a optimismem prociťtého života, kterým hrdina vzdoruje nepřízni osudu:

⁹ Ostaš se do „wolkerovské“ větve hodí i svým osobním příběhem – v mládí onemocněl TBC a jeho boj
s chorobou skrze nadšené svazácké verše připomínal jakousi šťastnou verzi příběhu Wolkerova.

*„Ivan měl kytaru
na ní byl chumáč stuh
Z těch zlatem vyšitých
přetekla mladá krev
Na jedné zajikla
se něžná dívčí nit.“¹⁰*

Typickým objektem adorace mládí a odvahy tváří v tvář utrpení je samozřejmě mytologizovaná osobnost Julia Fučíka a celá řada básní věnovaná jeho souboji s ďábelským gestapem. Tragická oběť, setkání hrdiny s „krajní mezí“ existence, však v tomto případě neznamená zpřítomnění nicotnosti a pomíjivosti bytí, nýbrž transgresi do světa budoucnosti, v němž se z tělesné existence stává věčný symbol. Tato motivika se uplatňuje i v básních věnovaných Rudoarmějcům:

*„Sem do té půdy dal jste,
Borisi Jefimoviči,
své mladé a horoucí žití
jak nejdražší vklad.
Pro radost, dětský smích
a lidské vlnobití,
obklopen soudruhy,
můžete pokojně spát.*

*V tichém večerním vánku,
v posledním slunka svitu
město vám šeptá dík
za váš dar svobody.
Do dálky prodloužil se
tenký prst monolitu
a k zemi na východě
ukázal přes hroby.“¹¹*

Koncizním vyjádřením konstant válečné balady, jejímž vyvrcholením není tragická kolize hrdiny a osudu, nýbrž jeho povýšení nad konkrétní čas i prostor, je Kohoutova skladba Maruska, baladické líčení života ukrajinského děvčátka a její matky ve vsi, která podporuje partyzánský odboj. Zhuštěný, z dětské perspektivy líčený a dialogy prostoupený tragický příběh končící náznakem neodvratné smrti, má výrazně typizující a apelativní závěr:

¹⁰ BURIAN, Emil František: *Horkým srdcem*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=33> Webové edice dle Praha : Mír, 1950 (Ivanu Sekaninovi).

¹¹ SEDLOŇ, Michal: *Strážné ohně*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=38> Webové vydání dle Praha : Československý spisovatel, 1953.

*„Marusko,
z všech zemí které poznal svět
té nejkrásnější země dítě
neboj se! Táta nezradí tě!
Krok za krokem se prorve zpět
Bil se bije se a bude bít
a každou ranou střelou mstí tě
a krvi chce tě vykoupit.
(...)
Obhájci stínů Norimberka –
splet' paragrafů pokroucených
rozbije ukrajinská dcera
za miliony umučených
Máte-li srdce pod taláry
zastavte! Mlčte! Odejděte!
Jen lidi hájí zákon starý
Vy nehájíte lidi!
Mstěte!“¹²*

Korejská vteřina

Jako specifický podtyp můžeme vydělit baladu korejskou, byť i ona v mnoha ohledech koresponduje s baladou válečnou. Objevuje se v souvislosti s vypuknutím války v Koreji v roce 1950 jako zpřítomnění hrdinného boje tamního lidu s utlačovateli. I proto přijímá výrazně folklorní rámec, který zdůrazňuje univerzálnost boje a činí z válečného konfliktu věc bytostně se dotýkající všední existence občanů ČSR (ve spolupráci s dobovými médii patří tato strategie „spojitých prostorů“ k základním mechanismům dobové propagandy).¹³

V Korejské baladě Konstantina Biebla nacházíme baladické motivy dravce, který uchvacuje bezbranné, oblohy, z níž se neodvratně snáší smrt do chudobného, avšak pokojného a mírumilovného světa, jehož nevinnost je ještě posílena infantilní stylizací subjektu:

*„Když po prvé přiletěla letadla od moře
Jedno z nich snášejíc se nad malou vesničku
Shodilo dětem hrajícím si doma na dvoře
Stříbrnou pentličku stříbrnou pentličku.
(...)
Co myslíte děti
Vrhne se na kůzle nebo na ovci
Ten americký bombardér?“*

¹² KOHOUT, Pavel: *Verše a písně*. Praha : Mladá fronta, 1952, s. 17 – 18.

¹³ Viz Schmarc, c. d. 1, s. 183 – 215.

*Nebo se na nic netušící ptáčátko
Snese kulometem do křoví
A korejské ptáče zhyne tak zakrátko
Že se to nikdo na světě ani nedoví?*

*Pádem střemhlav napodobujíc kondora
Vletí americká stíhačka
Někam chudému horalovi až do dvora
Ráno pro dcerku večer pro synáčka.¹⁴*

Vedle těchto odkazů na lidovou baladu je však báseň stylizována aktuálně a nesmírně účinně proti dobové personifikaci vraha dětí a běsného ničitele generála MacArthura. Právě agresivita a spleť lidových motivů a politických frází zavedla baladu i na půdu neoficiální literatury, kde se ji ujal Egon Bondy v parodické, leč přesné rekonstrukci ideologického smyslu původní básně:

Korejská balada
Ladislavu Štolbovi

*Od čínských hranic jde na dvůr
generál MacArthur
MacArthure MacArthure
du bist eine alte Hurre
Jistě budeš popraven
už se blíží ten den*

*Přijměte tisíceré díky
za ten frk s čínskými dobrovolníky.¹⁵*

S baladickým rámcem osudově přervaného mileneckého pouta a tragického shledání dvou milenců pracuje Milan Kundera v Baladě z Koreje, včetně evokace lidového básnictví skrze emblematické folklorní motivy (mimoходом tato báseň je motivicky i stylizačně analogická s jeho válečnou Slovenskou baladou v téže sbírce):

*„Jde dívka, bloudí po kraji,
kudy šla armáda.
„Miláčku ... chlapče! ... ‘ letí hlas
a v tichu zapadá.*

*... A tam kdesi voda,
rmutná voda teče,*

¹⁴ BIEBL, Konstantin: *Bez obav*. Praha : Československý spisovatel, 1951, s. 243.

¹⁵ BONDY, Egon: *Basnické sbírky z let 1950 – 1953*. Ed. M. Machovec. Praha : Pražská imaginace, 1989, s. 126.

*myje tělo mladé,
oči vybodané...*

*Do nebe trčí útesy
za němou, mrtvou vsí.
,Miláčku – ‘ ... hlas zkameněl.
Našli se milenci.“¹⁶*

Namísto bezmocného truchlení se však děvče chápe milého zbraně a jde jeho smrt pomstít. Balada tak končí výhrušným konstatováním: „*kdo smrt jiným schystal, smrti neuteče.*“¹⁷

Kohoutova Korejská vteřina zase v lyrickém duchu zachycuje útok ze vzduchu jako drakonický okamžik, v němž je smrt pouze torzovitým náznakem a časová perspektiva umocňuje pomíjivost života a náhlost smrti:

*„Jestřáb se řítí k zemi
do křídel zasažen.
Básník je navždy němý,
dozněla krása žen,*

*hedvábí dívčích košil
červenou nití prošíl
letecký kulomet.“¹⁸*

Válka v Koreji byla skutečně místem „baladických příběhů“ – ani dobový tisk nešetřil líčeními tragických osudů a barvitými popisy běsných masakrů, které postihly nic netušící a mírumilovné obyvatele shůry. Nešlo tu samozřejmě o posvátné vytržení z mystéria smrti a vyjádření strachu z lidské konečnosti, ale o vybičování nenávisti vůči imperialistům a utvrzení přesvědčení, že panující řád socialismu je nejspravedlivější, nejlidštější a založený na vzývání čistě mírových hodnot. Korejská balada byla jedním z mnoha nástrojů, jak využít staré formy ve službách nových obsahů.

Balada o hlupci

V podobném duchu lze hovořit o osudu kramářské balady, která samozřejmě svou zálibou v přízemních a „bulvárních“ historkách a sentimentálních příbězích jen těžko mohla korespondovat s voláním po aktuální, naučné a burcující poezii. Přesto však alespoň minimálně přežila – samozřejmě opět jako forma flexibilně využitá ve prospěch ideologického imperativu.

¹⁶ KUNDERA, Milan: *Člověk zahrada živá*. Praha : Československý spisovatel, 1953, s. 63.

¹⁷ Tamtéž, s. 64.

¹⁸ KOHOUT, Pavel: *Čas lásky a boje*. Praha : Mladá fronta, 1954, s. 266.

Pavel Kohout využívá baladickou píseň v Baladě o Vavřinci Rambajzovi a jeho smutných volech¹⁹ jako ironický formální rámec dryjáčnického vyprávění o „vládě teroru“ komunistů na venkově – příběh kolaboranta, sedláka a vesnického činovníka Vavřince, který hořekuje nad koncem nacistické vlády a příchodem nové doby. Báseň je v jádru satirickou agitkou, která baladické prvky – předěl, střet s nehnutelným řádem, vesnické ukotvení – používá k agitaci za vymoženosti JZD. Potvrzuje tak tezi o nelibě pocíťované souvztažnosti balady a starého řádu, který se přiči mechanizovanému a přehlednému novému světu nadcházející beztržní společnosti.

*„Tím tedy končí vyprávění
o Vavřinci Rambajzovi
a že to bajka jenom není –
to naše skutečnost vám poví.
Rozšuměly se líp než v básni
hladiny nepřehledných polí.
Za družstvy stojí lidé krásní
a za Rambajzem – jenom volí.“²⁰*

Epilog: radostní revenanti

Tato studie nabízí několik základních tezí k pojetí balady a baladičnosti v české poezii vrcholného stalinismu. Tento folklorní, tradiční a anti-elitářský rámec se s pojetím nové poezie zásadně rozchází:

- a) Samotným konceptem lidovosti a zakořeněním v mýtech, pověrách a archetypech, které jsou vyvraceny či důsledně „překódovány“ v ideologické apely sloužící budovanému zřízení.
- b) Ontologickým nárysem světa, v němž hraje roli křehkost lidské existence a majetát přirozeného řádu. Sémiotické univerzum stalinismu však stojí na zrušení této dichotomie a jejím nahrazením spojitě existence „těla“ a „symbolu“, v níž sousedící řád není přísným trestajícím soudcem, ale spíše dobrotivou otcovskou autoritou, garantem pořádku a smyslu nové skutečnosti.

Balada a baladičnost se tak využívá zejména tam, kde:

- a) svědčí o krutosti nepřítele a obětech hrdinů, kteří za nový svět položili životy. Její funkcí je v takovém případě zdůraznění závazku obyvatel nového světa vůči padlým bojovníkům a vytváření zášti vůči nepřítelům, kteří tento svět rozvracejí.
- b) slouží jako satirický rámec, který odhaluje směšnost, předsudečnost a omezenost lidových pověr a lpění na tradičním pořádku, který je bez ustání překonáván a přepisován pořádky novými.

O změně, kterou prochází pojetí baladičnosti vypovídá i motiv, který dal název této studii. Návrat mrtvých patří ke konstantám žánru a revenanti pak k tradičním průvodcům lidské existence ve strachu před nadpřirozenými silami i podvědomými/potlačenými procesy lidské mysli.

¹⁹ Kohout, c. d. 1, s. 48 – 58.

²⁰ Tamtéž, s. 58.

První polovina padesátých let se však ožvlými mrtvolami jen hemží. Nejsou to ale hroziví sousedé ze záhrobí, bezduchá těla bažící po duši či masu hřešících obětí, ba ani připomínky ničivosti tělesné touhy. Sémiotický systém obydlují z hrobů povstali klasikové, kteří procházejí novým světem a kochají se naplněnými sny, radují se z toho, co jim bylo za života odepráno.

Ulice, jimiž prochází klidná Božena Němcová a udivený Karel Havlíček Borovský, ulice strážené nesmrtelným zrakem Gottwalda, zahrady překypující plody ducha věčně mladého Nejedlého a Petřín zářící Julkovým vitálním smíchem – tento radostný sad života, v němž není a nebude smrti, nabývá podobu hrozivého a ostnatým drátem obehnaného ghetta plného bezduchých zombies, které nejsou samy sebou, pozorován z odstupu, jaksi „úkošem“ a konfrontován s dějinnými událostmi (jejichž klíčem výkladu sám toužil být). Novodobá balada o době, která toužila pokořit smrt a skoncovat s hrozivým majestátem přesahujícího řádu, je tak paradoxně psána těmi nejoptimističtějšími slovy.

LITERATURA

- BIEBL, Konstantin: *Bez obav*. Praha : Československý spisovatel, 1951.
- BONDY, Egon: *Básnické sbírky z let 1950 – 1953*. Ed. Milan Machovec. Praha : Pražská imaginace, 1989.
- BURIAN, Emil František: *Horkým srdcem*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=33> (webová edice dle vydání: Praha : Mír, 1950).
- HÁJEK, Jiří: Tvář generace. In: *Z dějin českého myšlení o literatuře I*. Ed. Michal Přibáň. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 357 – 363.
- KOHOUT, Pavel: *Verše a písně*. Praha : Mladá fronta, 1952.
- KOHOUT, Pavel: *Čas lásky a boje*. Praha : Mladá fronta, 1954.
- KOUBA, Karel: *Mytologizace v umění socialistického realismu*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=61>, 2007.
- KUNDERA, Milan: *Člověk zahrada širá*. Praha : Československý spisovatel, 1953.
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Ed. Karel Kouba, Petr Šámal, Vít Schmarc. Praha : Academia, 2009.
- NEZVAL, Vítězslav: *Křídla*. Praha : Československý spisovatel, 1952.
- NEZVAL, Vítězslav – BIEBL, Konstantin: *Bojím se jít domů, že uvidím kožené kabáty na schodech*. Ed. Voda, David – Blahynka, Milan. Olomouc : Burian a Tichák, 2011.
- SEDLOŇ, Michal: *Strážné ohně*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=38> (webová edice dle vydání: Praha : Československý spisovatel, 1953).
- SCHMARC, Vít: *Zem ocele a lyr: Subjekty a ideologie v kultuře českého stalinismu*. Praha : FF UK, 2011 (disertační práce).
- SCHMARC, Vít: V nespolehlivém prostoru. Hry s vesnickou tematikou v sešitech Divadelní žatvy. In: *Divadelní revue*, 2007, roč. 18, č. 4, s. 40 – 57.
- ŠTOLL, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*. Praha : Orbis, 1950.

Mgr. Vít Schmarc, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.

Na Florenci 3/1420

110 00 Praha 1

ČR

e-mail: schmarc@ucl.cas.cz